

Към въпроса за състава, езика и стила на „Стематографията” на Христофор Жефарович

Иво Братанов

Abstract: *Connected with the subject, language and style of “СТЕМАТОГРАФИЯ” by Christopher Zhefarovich: The report is focused on the linguistic and stylistic features of Christopher Zhefarovich’s book “СТЕМАТОГРАФИЯ”, published in 1741 in Vienna. The language choice as well as some important features of versification of the poetic texts in the book are explained and specified.*

Key words: Church-Slavonic language, poetry, South Slav literature, 18th century.

ВЪВЕДЕНИЕ

„Стематографията” на Христофор Жефарович е една от първите български и сръбски печатни книги. Тя има важно значение в нашата история, тъй като „става наричаник за няколко поколения зографи” [Божков 1968: кол. 3] и по този начин спомага за оформяне на народностното чувство на българите. „Стематографията” оказва влияние и върху българската възрожденска книжнина. Затова е естествено, че за нея, както и за делото на Хр. Жефарович изобщо, съществува значителен брой научни и популярни публикации. Повечето от тях са посветени на гербовете и изображенията в „Стематографията” (напр. [Атанасов 1959: 97 – 107; Божков 1968; Василиев 1986]). Разгледани са и някои особености на текстовете, включени в тази книга [Пенев 1976: 260 – 266; Драгова 1962: 336; Георгиев 1966: 23 – 24; Георгиев 1980: 102 – 104; Радев 1980: 58 – 59; Радев 2012: 103 – 104; Димков 1999: 26 – 28].

Предложеният доклад е посветен на отделни съдържателни, езикови и стилови особености на текстовата част на „Стематографията”, които, доколкото ми е известно, досега не са били обект на проучване.

ИЗЛОЖЕНИЕ

В публикациите, посветени на „Стематографията” на Хр. Жефарович, вече е посочено, че тя *не е оригинално дело на южнославянския книжовник*, „а превод от съчинението на Павел Ритер-Витезович, излязло на лат. език – „Stemmatographia sive armorum Illiricorum delineatia, descriptio et restitutio”, – което има връзка с творбата на Мавро Орбини „Il regno degli slavi” (1601)” [Стоянов 1977: 26; вж. и Божков 1968: кол. 3]. Тя съдържа 20 изображения на сръбски и български владетели и светци и 56 герба на различни страни, области и градове [Жефарович 1988: 241].

Твърдението, че „Стематографията” на Хр. Жефарович е преводна, се нуждае от уточняване, тъй като българският книжовник е включил в нея и някои оригинални текстове. Ето конкретни сведения за съдържанието на двете стематографии¹.

Книгата на Павел Ритер Витезович съдържа: **1.** Посвещение, адресирано към Юлиус Фридрих („Illustrissimo excellentissimo domino, domino JULIO FRIDERICO Sac: Rom: Imp: comiti Bucellenio, Libero Baroni de Raichenburgo, Sac: Cæs: Reg: Majestatis Camerario, Intimo Consiliario, Supremo Aulæ Cancellario, &c. EQ. PAU. RITTER, S.P.D.”). **2.** Стихотворно посвещение, съдържащо 74 стиха. **3.** Три стихотворения, адресирани към Ю. Фридрих и озаглавени съответно „Sertum Primum”, „Sertum Secundum” и „Sertum Tertium” (страниците, на които се намират четирите посвещения, не са номерирани). **4.** Изображения на 56 герба на различни страни, области и градове [с. 1 – 56]. Имената на съответните държави, области и населени места са наредени по азбучен ред (изключение прави разположението на първите два герба – Illyricum и Imperium a Nemanide institutum [с. 1 – 2]). Под всеки герб се разполага четиристишие, което посочва характерни особености на съответната страна, образ или герб. Всяко четиристишие съдържа по два елегични дистихона

(срв. [Stepanić 2005: 116]). **5.** Обяснение на различните гербове – „Declaratio stemmatum præmissorum” [с. 57 – 87]). **6.** Една страница, на която е поместен списък на печатните грешки [с. 88]. **7.** Стихотворение, посветено на Павел Ритер по повод на издаването на книгата [с. 89]. **8.** Задна корица, на която са отпечатани изображения. *Както стихотворенията под гербовете, така и всички останали стихотворни текстове в тази книга са написани в елегичен дистихон* (нека да бъде посочено, че Павел Ритер пише своите поетически текстове най-често в елегичен дистихон или в хекзаметър, вж. [Jurišić 1995: 220]).

Съдържанието на „Стематографията” на Хр. Жефарович в редица отношения се различава от съдържанието на първообраза. Ето какво включва тя: **1.** Изображения на 24 сръбски и български светци и владетели. **2.** Титулна страница. **3.** Изображение на Печкия патриарх Арсений IV. **4.** Изображение на патриаршеските инсигнии („Знаменѣа Патрїаршеска”). **5.** Стихотворно посвещение, адресирано към Патриарха. То обхваща 110 стиха и е написано от Христофор Жефарович (авторът го е подписал по следния начин: „Христофоръ жефаровичъ, иллѣрико Сербскїй ѡбщїй зѡграфъ”). Посвещението се разполага на 5 страници. **6.** Изображение на Стефан Силни. **7.** Гербовите на отделните държави, области и градове [л. 1 – л. 28 обр.]. Подредбата им е същата, каквато е в „Стематографията” на Павел Ритер. Поради това тук не е спазен азбучният ред на имената на отделните страни². Под всеки герб се разполага четиристишие, преведено от книгата на Павел Ритер³. **8.** Изяснение на гербовете – „Изясненїе Знаменїй илї армї Предложенныхъ” [л. 29 – л. 40], което също така е преводно. **9.** Изображение на св. Максим и на св. Стефан [л. 40 обр.]. **10.** Оригинално стихотворение на Павел Ненадович, посветено на Хр. Жефарович – „Блѣво–Почтенномъ Господи́нъ Христофо́ръ Жефа́ровичъ ѡбщїй на́родскомъ зѡграфъ́ ревни́телю ѡтчества́ Болга́рскагѡ, Люби́телю Црѣ́ва Иллѣ́рческагѡ За кни́гѡ е́йже ѡма: Зна́менїй, илї ѡ́ржїй Иллѣ́рческїхъ ѡ́бзраже́нїе: Павѣ́лъ Нена́довичъ шко́лъ ѡногда́ Карлова́чкїхъ Козачи́нскїхъ ѹчени́къ ѡ ѹсе́рдїа́ сїе́ воспи́светъ” [л. 41 – л. 42]. **11.** Задна корица, на която е отпечатано изображение на сръбския крал Стефан Неманич.

Ето три примера за отделни четиристишия от оригинала и от превода:

Ipsa coronatum mihi fata dedere Leonem:

Stat ferus & rubeum candidus opplet agrum.

Bellaci genti cor est & forma Leonis:

Candor at in sacram stat sine labe Fidem. (Bohemia; [с. 7])

Лѡд моєгò вѣ'лаго сѡ'мый Бѣ'з вѣ'нча'етъ,

Свирѣ'пъ стои'тъ ѡ' чѡ'рно по'ле ѡ'сполна'е'

Лѡ'во сѣ'це, ѡ' сѡ'бра'зъ, на'родъ сѣ'й вое'нный

ѡ'ма'тъ, ѡ' вѣ'ло'стїю къ вѣ'ри ѡ'стро'енный (Бохе'мїа; [л. 4])

Ergit in rubeo fulvus mihi se Leo campo:

Errant Pictores, qui statuere nigrum.

Et proprium servo Bulga de flumine nomen,

Et pecudum in prædas ingeniosa feror. (Bulgaria; [с. 10])

Сѡ'вѣ'тїи Лѡ'въ въ Чѡ'рномъ по'лю сѡ'бѣ ѡ'зрава'е'

Грѣ'шитъ, Че'рна за сѡ'вѣ'тла, ѡ'же постава'етъ.

"Има моѣ советв'енно е'сть ѡ' Болга'рїи рѣ'ки,

На лѡ'вїтѡв ѡ'скъсны за'ѣ ѡ'зрїш'тъ члѡ'вѣ'ки. (Болга'рїа; [л. 5 обр.]

Septem de Castris surgit Jovis inclytus Ales:

Solem & Lunam alis contegit ille suis.
 Bellorum Pacisq; vices experta superstat,
 Pane, auro, argento, melle, sale uber humus. (Transylvania; [с. 51])

Ū се'дмъ градъ въз ѓре'лъ се'й Слѣвнѣи възлѣтѣ'етъ,

Кри'ами Лс'нѣ и Слѣце ѓре'лъ покривѣ'етъ.

Ми'рд, бра'ны и звѣ'стна: имѣтъ зе'мла зла'та,

хлѣ'бомъ, сре'бромъ, со'лію и ме'дѣ бога'та. (Транзилва'ніа; [л. 26]).

Всички текстове в „Стематографията“ на Хр. Жефарович са преведени (или написани) на църковнославянски език. Изборът на езика е обусловен от няколко важни фактора. **1.** Преводачът е монах. Той се самоопределя като „и́ллѣѣр'ко руссѣд'нскѣи ѡбщѣи зв'графъ“, а в един документ е наречен „свѣщеник болгар“ [Георгиев 1980: 101].

Поради тази причина той се отнася с голямо уважение към църковнославянския език. **2.** По отношение на избора на езика преводачът следва примера на Павел Ритер: хърватският книжовник пише на латински, който до XVIII в. е много широко употребяван като език на литературата в Западна Европа. Аналогична функция сред православните славянски народи изпълнява църковнославянският език. Затова е естествено, че един православен духовник от български произход като Хр. Жефарович, за когото са характерни славянизъмът, илризмът и патриотизъмът, избира този език като език на своя превод. **3.** През първата половина на XVIII в. българският и сръбският книжовен език все още не са единни, нормирани, а църковнославянският е книжовно обработен. Той има установени норми и много богата лексика, затова е в състояние адекватно да предаде текстовете на Павел Ритер. **4.** Църковнославянският език винаги се е ползвал със заслужено висок авторитет сред всички православни славянски народи, защото е възприеман като сакрален език. **5.** На този език е създадена и богата книжнина.

Обстоятелството, че повечето текстове в книгата на Хр. Жефарович са преводни, оказва влияние и върху някои особености на стила ѝ. Четиристишията и оригиналните стихотворения в нея са написани в тринадесетосричен силабически стих с цезура след седмата сричка и съседно римуване. През XVII – XVIII в. този стих е разпространен в руската поезия, но в нея е проникнал под влияние на полската литература.

Тринадесетосричникът (пол. trzynastozgłoskowiec) е един от най-често използваните в полската поезия формати на силабическия стих. Съставен е от 13 срички с цезура след седмата сричка и постоянен парокситоничен акцент. Този стих съществува в полската поезия от XV в. до днес и се появява във всички поетически жанрове. Той е особено често използван в епически творби (напр. в „Хочимската война“ на В. Потоцки и в „Прекрасна Паскалина“ на С. Твардовски), в драми (особено в просвещенската комедия и класицистичната трагедия) и в преводи на епически текстове и драми от антични поети и от френски класицисти (напр. в текстове на Омир, Есхил, Вергилий, Овидий, Корней, Расин, Молиер и Волтер). Като преводен стих тринадесетосричникът се появява в ролята на еквивалент на античния хекзаметър и на френския александрин. Цезурата в този стих най-често се намира след седмата сричка, но може да бъде също така след шестата или след осмата сричка [Głowiński, Kostkiewiczowa, Okopień-Sławińska, Sławiński 1976: 472]. Това положение съответства на принципите на старополската поезия, в която метърът е основан на три характерни особености: изосилабизъм, цезура и парокситонична рима. Така например в поезията на Ян Кохановски (1530 – 1584) тринадесетосричникът с цезура след седмата сричка представлява почти половината от всички стихове [Kulawik 1997: 199]. Ето пример от поемата „Действителен образ на живота на достойния човек“ (1558 г.) на Миколай Рей в

български превод на Камен Риков: „Макар над разума предивно сътворено, / всичко на човека клет беше поверено: / дареният му разум щом го направлява / в мощта му всички падат, всичко управлява. / Тигърът – звяр бърз – и с криле да разполага, / от клопка устроена пак не ще избяга. ” [Риков 2014: 82]

От полската литература, чрез посредничеството на украинската и белоруската школна поезия, тринадесетосричникът преминава в руската литература [История на руската литература 1960: 432], където става един от най-разпространените силабически размери [Илюшин 2004: 29]. Той е често срещан в поезията на Симеон Полоcki [Холшевников 2004: 17 – 18], вж. напр. „Егда нужду ближнего твоего узриши / пособие скорое ему да твориши” (из „Пособие”; цит. по [Холшевников 2004: 18]) и „Чин купецкий без греха едва может быти, / на многи бо я злобы враг обыче лстити; / Изряднее лакомство в купцах обитает, / еже в многия грехи оны убеждает. / Во-первых, всякий купец усердно желает, / малоценно да купит, драго да продает. ” (из „Купецтво”; цит. по [Литература Древней Руси 1990: 524]). Ето пример за тринадесетосричник от творчеството на Силвестър Медведев: „Душу же вручил в руце Богу всемогущу, / Иже благоволил ю дати везде суцу, / да примет ю яко свое создание / и исполнит вечных благ Его желание.” (цит. по [Илюшин 2004: 30]). В същия размер пишат и редица руски поети от първата половина на XVIII в., включително А. Д. Кантемир и В. К. Тредиаковски [Холшевников 2004: 18]. В тринадесетосричник с цезура след седмата сричка и съседно римуване са написани знаменитите сатири на А. Д. Кантемир, напр. „Что так смутен, дружок мой? Щеки внутрь опали, / Бледен, и глаза красны, как бы ночь не спали? / Задумчив, как тот, что чин патриарш достати / Ища, конный свой завод раздарил некстати?” (из Сатира II „Филарет и Евгений”; цит. по [Холшевников 2004: 18]).

Хр. Жефарович проявява творческо майсторство при превеждането на стиховете от латинската „Stemmatographia”. Той превежда елегичния дистихон на оригинала с тринадесетосричник (вж. цитираните по-горе три примера). Това преводаческо решение е обосновано, тъй като, както вече бе посочено, още полските автори и преводачи използват тринадесетосричника като еквивалентен на античните хекзаметри и на френския александрин. При това този поетически размер е широко срещан и в руската литература от XVII – XVIII в. В превода на Хр. Жефарович стиховете са римувани със съседна рима – особеност, характерна за тринадесетосричника.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

„Стематографията” на Хр. Жефарович има своето място в историята на българската и сръбската книжнина от първата половина на XVIII в. Изборът на църковнославянския език като език на превода е обоснован. Уместен е и изборът на тринадесетосричника като стих, чрез който се превежда елегичният дистихон на оригинала. Тези особености показват, че книгата на Хр. Жефарович заслужено се нарежда сред най-високите образци на преводаческото изкуство в българската и сръбската книжнина от XVIII в.

БЕЛЕЖКИ

1. Всички примери и цитати от „Стематографията” на Павел Ритер Витезович привеждам по изданието [Ritter 1701], а от „Стематографията” на Христофор Жефарович – по [Жефарович 1741].

2. Така например в книгата на Павел Ритер един след друг са поставени гербовете на Bosna, Bulgaria, Carinthia, Celtæ, Carniola, Creta, Croatia и Chulmia [с. 9 – 16], а в изданието на Хр. Жефарович подредбата е Босна, Болгарія, Каринѳіа, Келта, Карниоліа, Крета, Кроація и Хулміа [л. 5 – л. 8 обр.].

3. Езикът и стилът на латинските поетически текстове на Павел Ритер Витезович вече са били изследвани [Moretti 2014]. Обект на самостоятелно проучване може да бъде преводаческото изкуство на Христофор Жефарович, проявено при превеждането на „Стематографията“. Чрез сравняването на двете стематографии ще бъдат отстранени и някои грешки, които се срещат в по-старите публикации за делото на Хр. Жефарович. Ето две от тях: 1. „Като Паисий Хилендарски Жефарович свързва името на българите с река Волга, което изтъква родството на нашия народ с русите.“ [Георгиев 1980: 102]. *Всъщност още Павел Ритер посочва, че името Bulgaria води началото си от името на река Vulga* (вж. цитирания пример от [Ritter 1701: 10]). 2. „С герба и четиристишието Жефарович се изявява като предшественик на Паисий Хилендарски. Като негов предшественик той се изявява и с характеристиката, която прави на българите в своите бележки за народностите след изображенията: българите са определени като „славни със своята сила“, те владеели някога много кралства.“ [Георгиев 1980: 102]. *Посочената характеристика не принадлежи на Хр. Жефарович, а на Павел Ритер*, вж. “Gens viribus quam genio præstantior, vilibus etiam rapinis dedita, & quæ aliquando plurium Regnorum opes & Orientalis Imperii Coronas everteret” [Ritter 1701: 63].

ИЗТОЧНИЦИ

Ritter 1701: *Stemmatographia, sive armorum Illyricorum delineatio, descriptio, et restitutio*, Authore Equite Paulo Ritter. – Използвано е издание, което се намира на следния електронен адрес:

http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Pavao_Ritter_Vitezovic_-_Stemmatographia.pdf (достъп на 20 август 2014 г.).

[2] Жефарович 1741: СТЕМАТОГРАФІА, юже въ вѣчнѣю пѣмѣть, БХГѢПОЛЪЧНАГѢ ПОТВЕРЖДЕНІА, СѢВѣйшемъ и Бѣлженнѣйшемъ, ГѢНС, ГѢНС, АРСЕНІЮ ЧЕТВЕРТѢМЪ [...] Христофоръ Жефаровичъ иллѣрико россіанскій ѡбщій зѡграфъ всепокорнѣу приписветъ и въ залогъ Сыновскагѡ Бѣлоговѣнїа дарсѣтъ въ ВѢННѢ. рѣчма: ѡкт: кѣ: ѡмѣ Меѣсмеръ Сеѣецъ. 1741. Използвано е изданието Христофор Жефарович. Стематография. Факсимилно издание, коментирано от Асен Василиев. С., ДИ „Наука и изкуство“, 1986.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Атанасов 1959: Петър Атанасов. Начало на българското книгопечатане. С., ДИ „Наука и изкуство“, 1959.
- [2] Божков 1968: Атанас Божков. Делото на Христофор Жефарович. – Във: в-к „Пулс“, год. VI, бр. 8; С., 16 април 1968 г., с. 9, кол. 1 – 3.
- [3] Василиев 1986: Асен Василиев. „Стематографията“ на Христофор Жефарович. – В: Христофор Жефарович. Стематография. Факсимилно издание, коментирано от Асен Василиев. С., ДИ „Наука и изкуство“, 1986, с. 9 – 28.
- [4] Георгиев 1966: Емил Георгиев. Литературата от средата на XVIII в. до двадесетте години на XIX в. – В: История на българската литература в 4 тома. Т. II – Литература на Възраждането. С., Издателство на БАН, 1966, с. 20 – 29.
- [5] Георгиев 1980: Акад. Емил Георгиев. Люлка на старата и новата българска писменост. С., ДИ „Народна просвета“, 1980.
- [6] Димков 1999: Николай Димков. Българско възраждане (Литературни студии и портрети). Кн. I. Шумен, 1999.
- [7] Драгова 1962: Надежда Драгова. Домашни извори на „История славянобългарска“. – В: сб. „Паисий Хилендарски и неговата епоха“. С., Издателство на БАН, 1962, с. 285 – 343.
- [8] Жефарович 1988: Христофор Жефарович. – В: Българската възрожденска интелигенция (Енциклопедия). С., ДИ „Д-р Петър Берон“, 1988, с. 241 – 242.

- [9] Илюшин 2004: А. А. Илюшин. Русское стихосложение. Москва, „Высшая школа”, 2004.
- [10] История на руската литература 1960: История на руската литература в 3 тома. Главен редактор Д. Д. Благой. Т. I. Превели от руски: Бл. Блажев, Г. Германов, Евд. Метева, С. Людсканов. С., Издателство „Наука и изкуство”, 1960.
- [11] Литература Древней Руси 1990: Литература Древней Руси (Хрестоматия). Составитель Л. А. Дмитриев. Москва, Издательство „Высшая школа”, 1990.
- [12] Пенев 1976: Боян Пенев. История на новата българска литература. Лекции в 4 тома. Т. I. С., Издателство „Български писател”, 1976.
- [13] Радев 1980: Иван Радев. Българска възрожденска литература. С., ДИ „Наука и изкуство”, 1980.
- [14] Радев 2012: Иван Радев. История на българската литература през Възраждането. Второ преработено издание. В. Търново, Издателство „Абагар”, 2012.
- [15] Риков 2014: Камен Риков. Два зубъра и муза (Полската литература XV – XVIII в. – епохи, автори, текстове). С., Издателство „Балкани”, 2014.
- [16] Стоянов 1977: Маньо Стоянов. Христофор Жефарович. – В: Речник на българската литература. Т. II (Е – О). С., Издателство на БАН, 1977, с. 25 – 26.
- [17] Холшевников 2004: В. Е. Холшевников. Основы стиховедения. Русское стихосложение (Учебное пособие). 5-е издание. Москва – С.-Петербург. Издательский центр „Академия”, 2004.
- [18] Głowiński, Kostkiewiczowa, Okopień-Sławińska, Sławiński 1976: Michał Głowiński, Teresa Kostkiewiczowa, Aleksandra Okopień-Sławińska, Janusz Sławiński. Słownik terminów literackich. Red. Janusz Sławiński. Wrocław, ZNIO, 1976.
- [19] Jurišić 1995: Fra Hrvatin Gabrijel Jurišić. Pavao Vitezović kao Latinist. – В: Senj. zb. 22, 1995, с. 201 – 224. Текстът се намира на следния електронен адрес: <http://hrcak.srce.hr/file/107814> (достъп на 27.08.2014 г.).
- [20] Kulawik 1997: Adam Kulawik. Poetyka. Wstęp do teorii dzieła literackiego. Kraków, „Antykwa”, 1997.
- [21] Moretti 2014: Violeta Moretti. Jezik i stil latinskih pjesničkih poslanica Pavla Rittersa Vitezovića. Doktorski rad. Zagreb, 2014. Текстът се намира на следния електронен адрес: https://bib.irb.hr/datoteka/684430.Jezik_i_stil_latinskih_pjesnikih_poslanica_P._R._Vitezovia_disertacija_sve.pdf (достъп на 27.08.2014 г.).
- [22] Stepanić 2005: Gorana Stepanić. Hrvatsko pjesništvo na latinskom u sedamnaestom stoljeću: stilske tendencije i žanrovski inventar. Doktorska disertacija. Zagreb, 2005. Текстът се намира на следния електронен адрес: http://darhiv.ffzg.unizg.hr/1870/1/438311.Gorana_Stepanic_Thesis_2005.pdf (достъп на 27.08.2014 г.).

За контакти:

Д-р Иво Братанов, старши учител по български език и литература, СОУ „Христо Ботев” – Русе, e-mail: ibratanov@abv.bg